

DAVLAT BYUDJETINI O'RTA MUDDATLI REJALASHTIRISH

*Eshonkulov Turg'un Nishanbayevich**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rta muddatli fiskal siyosatning mazmuni va uni joriy qilishning obyektiv zarurligi asoslangan. O'zbekistonda o'rta muddatli byudjet daromad va xarajatlarini prognozashtirishning tashkiliy- iqtisodiy asoslari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'rta muddatli fiskal siyosat, prognoz, rejalashtirish, byudjetni operativ boshqarish, unumdorlik prinsipi, byudjetlashtirish.

Аннотация: В данном статье обоснована содержание среднесрочной фискальной политики и объективной необходимости ее реализации. Анализируются организационные и экономические основы среднесрочного прогнозирования доходов и расходов государственного бюджета Республики Узбекистана.

Ключевые слова: среднесрочная фискальная политика, прогноз, планирование, оперативное управление бюджетом, принцип продуктивности, бюджетирование.

Abstract: This article substantiates the content of the medium-term fiscal policy and the objective need for its implementation. The organizational and economic foundations of medium-term forecasting of income and expenditure of the state budget of the Republic of Uzbekistan are analyzed.

Key words: medium-term fiscal policy, forecast, planning, operational budget management, the principle of productivity, budgeting.

Kirish

Zamonaviy sharoitlarda davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish, tez o'zgaruvchan bozor muhiti sharoitida o'rta muddatli byudjetni taxminlashtirish, davlat moliyasini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning o'rta muddatli ustuvor yo'nalishlarini realizatsiya qilishdagi imkoniyatlarini baholash maqsadida O'zbekistonda o'rta muddatli fiskal siyosatni amalga oshirish uslubiyotiga asoslangan davlat moliyasini boshqarish tizimi joriy qilindi. Ushbu tizim sharoitida davlat byudjeti daromadlarining kelgusi yiliga prognozi va navbatdagi 2 yili uchun taxmin ko'rsatkichlari aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni [1] asosida amalga oshirilayotgan kompleks islohotlar davlat

moliyasi tizimini takomillashtirish bo'yicha ham keng islohotlarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda.

O'rta muddatli fiskal siyosat davlat moliyasi tizimidagi islohotlarni o'rta muddatli strategik yo'nalishi to'g'risida axborot olish va shuningdek, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlari bilan fiskal siyosatni uyg'unlashtirish imkoniyatini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Aksariyat o'tish davrini boshdan kechirayotgan mamlakatlarda davlat byudjetini rejalashtirish daromad va xarajatlarning yillik rejasini tayyorlashga qaratilgan. Natijada tez o'zgaruvchan bozor muhiti sharoitida qisqa vaqt ichida moliyaviy tanazzulni to'g'ri reaksiya qilish imkoniyatlari mavjud bo'lsada, strategik konturdagi rivojlanish yo'nalishlarining moliyaviy asoslarini taxminlashtirish imkoniyatlari mavjud bulmaydi. Shuning uchun ham nisbatan barqaror taraqqiyot yo'liga o'tgan mamlakatlarda o'rta muddatli byudjetni rejalashtirish amaliyotiga o'tish bilan bog'liq islohotlarni amalga oshirish keng tadqiq qilinib kelinmoqda. Chunki, bugungi kunda qabul qilingan byudjet qarorlari bir necha yil davomidagi oqibatlarga olib keladi va ikki yoki uch yil ichida kutilishi mumkin bo'lgan voqealar operativ choralar ko'rishni talab qilishi mumkin. Ushbu amaliyot aksariyat mamlakatlarda o'rta muddatli byudjet rejalashtirish amaliyotini joriy etishga undaydi.

Strauch R., Xallenberg M., J. Fon Xagenlar Yevropa mamlakatlarida byudjet prognozini shakllantirish qabul qilingan dasturlarni barqaror realizatsiyasi va dasturlar o'rtasidagi konvergentlik, ya'ni o'zaro uyg'unlikni ta'minlashning omili ekanligini tadqiq qilishgan [4]. Iqtisodchilar J. Blondal, D. Bergall, I. Xavkesvord va R. Dayton-Smitlar Avstraliyada iqtisodiyotdagi barqaror makromoliyaviy ko'rsatkichlar ta'minlanishi sharoitida o'rta muddatli byudjetlashtirish imkoniyatlari va uni pozitiv jihatlarini tadqiq qilishgan [5].

Iqtisodchi olim J. Lyuingman yuqoridan quyiga qarab yo'naltirilgan byudjetlashtirish prizmasi sharoitida byudjet menejmentining samaradorligini ortish imkoniyatlarini tadqiq qilgan [6]. Iqtisodchi K. Rogof siyosiy biznes sikllarining turli fazalari kesimida o'rta muddatli byudjetlashtirishning samaradorlik mezonlarini taklif qilgan [7].

O'rta muddatli byudjetlashtirish sharoitida byudjet defitsitini boshqarish samaradorligi bilan o'zaro bog'liqligi N. Rubini va J. Sakslarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan [8].

Milliy iqtisodiyotimizda o'rta muddatli fiskal siyosat instrumentlarini joriy qilish va byudjetni o'rta muddatli rejalashtirish imkoniyatlari Yo.Sh. Fayzullayev, I.A. Azizovalarning ishlarida keng tadqiq etilgan [2].

Mualliflar fikricha, makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishning istiqbolli yo'nalishlarida byudjet-soliq siyosati real imkoniyatlariga har tomonlama baho

berish, davlat moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va o'rta muddatli kelajakda ularning samaradorligiga erishish maqsadida byudjet daromadlari hamda xarajatlarini rejalashtirishda (a) oshkorlik, (b) barqarorlik, (v) unumdorlik prinsiplariga asoslangan, xalqaro amaliyotning eng sara andozalariga mos keladigan ishonchli usullarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish vazifalarini hal qilishni talab etadi [2, b.29]. Bu maqsadlarga qat'iy byudjet cheklashlari doirasida xarajatlarni o'rta muddatli kompleks rejalashtirish ("Medium-term Expenditure Framework" – MTEF)ga bosqichma-bosqich o'tish yo'li bilan erishilishi e'tirof etiladi.

Ushbu usul byudjet islohotiga doir adabiyotlarida keng tarqalgan bo'lib [9], respublikamizda nashr etilgan adabiyotlarda byudjetni o'rta muddatli rejalashtirish (BO'MR) yoki natijaga yo'naltirilgan o'rta muddatli byudjetlashtirish [3] (NYMB) sifatida tavsiflanadi.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlarda byudjetni o'rta muddatli rejalashtirish ko'p omilli fenomen sifatida iqtisodiyot barqaror taraqqiyot tendensiyasida samarali boshqarishning funksional elementi ekanligi isbotlangan.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada ma'lumotlarni guruhlash, analiz va sintez, tizimli tahlil, taqqoslash, kompleks baholash, qiyosiy va solishtirma tahlil hamda prognoz usullaridan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Ma'lumki, o'rta muddatli davlat byudjeti daromad va xarajatlari rejasini o'zida namoyon qiluvchi o'rta muddatli fiskal siyosat davlat moliyasining istiqboldagi iqtisodiy taraqqiyotni o'rta muddatli prognoz ko'rsatkichlariga uyg'unlashgan ravishda shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi.

Xususan, O'zbekistonda davlat byudjetini o'rta muddatli rejalashtirish: o'rta istiqbolga mo'ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining kompleks dasturlarini realizatsiya qilish amaliyotining joriy etilganligi, ushbu dasturlarni ichki va tashqi qarz mablag'larini jalb qilish bo'yicha davlat qarz siyosatini yuritilayotganligiga ham bog'liq bo'lmoqda. Xususan, yirik va strategik tavsifdagi investitsiya xarajatlarini amalga oshirishdagi o'rta muddatli byudjet imkoniyatlariga baho berish, o'rta muddatli davlat xarajatlari samaradorligini baholash, byudjet daromadlari va xarajatlarining zrtta muddatli taxminlari bo'yicha shaffof ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish imkoniyatlari yaratiladi.

Davlat byudjeti o'rta muddatli istiqbolini belgilashda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning o'rta muddatli rejalari asos hisoblanadi. Chunki, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining kompleks dasturlariga asoslangan holda davlat byudjetining daromadli asosini tashkil qiluvchi soliq bazasini taxminlashtirish va natijada daromadlarni prognoz kontingentlarini shakllantirish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Shuningdek,

xarajatlarni joriy ryejasi va oʻrta muddatli taxminlari esa oʻrta istiqbolga moʻljallangan ijtimoiy sohadagi davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlari asos boʻladi.

Byudjet loyihasinin tayyorlash va yillik monitoringning markaziy komponenti prognozlashtirish atrofida boʻladi. Yangilangan makroiqtisodiy tizim tegishli siyosatni ishlab chiqish hamda daromadlar va xarajatlarning ishonchli prognozlarida reallikni taʼminlash uchun zarurdir.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti eksperti Kosta Lingmanning fikricha, Moliya vazirligi barcha tegishli makroiqtisodiy oʻzgaruvchilarning yiliga toʻrt-besh marta qayta koʻrib chiqilgan prognozini tayyorlaydi. Bundan tashqari, davlat maʼmuriyati byudjetdagi har bir xarajatlar va daromadlarni prognoz kontingentini ishlab chiqilishini doimiy ravishda baholashi kerak. Oʻrta muddatli istiqbolda davlat xarajatlarining toʻliq prognozi yiliga besh-olti marta amalga oshiriladi. Xarajatlarni tez-tez va ambitsiyalar bilan bashorat qilish kompyuterlashtirilgan tizim orqali amalga oshirilishini taʼkidlashadi [10].

Davlat byudjetini oʻrta muddatli rejalashtirish algoritmining prizmasida yirik va strategik ahamiyatga ega boʻlgan investitsiyalar va defitsitning mumkin boʻlgan darajasini moliyalashtirish uchun oʻrta muddatli qarz siyosatini aniqlab olish hisoblanadi. Chunki, joriy davlat qarzi siyosati, istiqbolda davlat byudjetiga qarzga xizmat koʻrsatish shaklida (qarz foizlari va amortizatsiyasi xarajatlari) moliyaviy yuk boʻlib tushishi mumkin. Bunday holatda davlat xarajatlarini davlat qarzlariga xizmat koʻrsatish boʻyicha xarajatlar bilan uygʻunlashgan holda taxminlashtirishni talab qiladi. Ushbu omili inobatga olmaslik istiqbolda qarz qopqoniga tushish orqali byudjet riskining ehtimolligini ortishiga olib keladi.

Shuningdek, prizmaning keyingi bosqichidagi vazifa byudjetlararo transfertlar va byudjet tizimi boʻgʻinlari oʻrtasidagi pul oqimlarini prognoz koʻsatkichlarini aniqlash hisoblanadi.

Byudjetni oʻrta muddatli rejalashtirishning yana bir funksional vazifalaridan biri davlat byudjetini joriy holatga emas balki, oʻrta muddatga aniq va muayyanligini taʼminlashga yoʻnaltirilgan zamonaviy rejalashtirish texnologiyalarini joriy qilishdir. Davlat byudjetini oʻrta muddatli rejalashtirish samaradorligi ijtimoiy-iqtisodiy siyosat tarkibiy komponenti sifatida fiskal siyosat istiqbolli natijalarini oldindan bashorat qilish mumkinligi bilan izohlanadi.

Chunki, davlat byudjeti ham iqtisodiy kategoriya hisoblanib, uning moddiy negizini milliy iqtisodiyot va jamiyatning sotsial platformasidagi davlatning pozitsiyasi tashkil qiladi. Ushbu prinsipdagi muhim jihatlardan biri siyosiy qarorlar qabul qilishning bosh omilidir, chunki u risklarni kamaytirishni taʼminlaydi va oldini olish choralari koʻrish imkoniyatini berishi hisoblanadi [3].

Ikkinchi prinsipda davlat byudjetini oʻrta muddatli rejalashtirishda davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirish va sarflanishi uchun siyosiy

jihatdan hisobdorlikni ta'minlanishi nazarda tutiladi. Chunki milliy daromadnei taqsimlanishida davlat byudjetida to'lanadigan moliyaviy resurslar davlatning ixtiyoridagi moliyaviy resurslar hisoblanib, ularni shakllantirish va foydalanish bo'yicha qarorlar qabul qilish Parlamentning vakolatiga kiradi.

Uchinchi prinsip har qanday rejalashtirish kabi davlat byudjetini o'rta muddatli rejalashtirish ham davlat moliyaviy resurslaridan foydalanishda maksimal samaradorlikni ta'minlashi zarurligini nazarda tutadi. Zero, rejalashtirish boshqaruvning muhim funksional elementi sifatida uning samaradorligini fundamental asosini tashkil qiladi. Zero, iqtisodichilar ta'kidlaganlaridek, "Reja hech narsa emas, rejalashtirish hamma narsani tashkil qiladi" [11] – deb aytilgan tom ma'nodagi qoidaga asoslangan holda, byudjetni o'rta muddatli rejalashtirish o'zining maksimal samaradorlikka erishish imkoniyatlari orqali xususiy jozibadorligini namoyon qiladi.

Malumki, davlat byudjeti daromadlarining yetarli darajada bo'lishi mamlakatda ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarni belgilangan miqdorda va muddatlarda moliyaviy taminlash imkoniyatini beradi. Shuning uchun bugungi kunda byudjet daromadlarini samarali shakllantirish va ularning hajmini oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Zero bu boradagi ishlarni amalga oshirish natijasida jamiyatning barcha qatlamlarini qo'llab- quvvatlash va strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun imkon bermoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti daromadlarining asosini soliqlar tashkil qiladi. Soliqlarni undirish jarayonida bevosita respublika byudjetiga tushadigan hamda mahalliy byudjetlarga undiriladigan soliqlarni ko'rishimiz mumkin. Respublika byudjetiga undiriladigan umumdavlat soliqlarining bir qismi hududlar imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mahalliy byudjetlar ixtiyorida qoldiriladi.

Ma'lumki, o'rta muddatli fiskal siyosat sharoitida byudjet daromadlarini prognozlashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlanish nisbatlari kesimida soliq bazasining shakllanishi va soliq siyosatining strategik yo'nalishlarining pirovard maqsadlari kabi bir qator omillar ta'sirida shakllantiriladi. Xususan, iqtisodiyotdagi soliq yukining o'rta muddatli istiqbollari bunda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar

Davlat byudjetini o'rta muddatli rejalashtirish o'tish davri bilan bog'liq turli shoklar, turbulent holatlardan makroiqtisodiy barqarorlik va izchil iqtisodiy o'sish kursiga o'tgan mamlakatlarda davlat moliyasini o'rta muddatli taraqqiyot tedensiyalariga uyg'unlashtirish kontekstida muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat moliyasi tizimida byudjetlashtirish amaliyotiga o'rta muddatli istiqbolni kiritish, vazirliklar tomonidan ajratilmagan mablag'ni bir moliya yilidan boshqasiga

o‘tkazish orqali vaqtning ma’lum stansionar(yil) intervallarida samaradorlikni oshirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Umumiy byudjet intizomini ta’minlashda Davlat byudjetini o’rta muddatli rejalashtirishning turli modellari samaradorligi mamlakatlarning uzoq muddatli byudjet prognozlarining aniqligi tahlili asosida baholanadi. Prognozlarning aniqligi oldingi uch yillik prognozlar va davlat xarajatlari, daromadlari va balans balansining o’sish sur’atlaridan oshib ketadigan o’rtacha farq bilan o’lchanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. Fayzullayev Yo.Sh., Azizova I.A., Byudjetni o’rta muddatli rejalashtirish.- Toshkent: 2010.
3. Azizova I.A. Natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish. O‘quv yo‘llanma. T.:InfoCOM.UZ MCHJ nashriyoti, 2010.